

І. М. Гончаренко

ВПЛИВ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ У СІМ'ЯХ УКРАЇНЦІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – XVII СТ.

Розглянуто проблему впливу православної церкви на повсякденне сімейне життя віруючих українців у період раннього Нового часу. На основі аналізу православної літератури доведено, що церковні настанови підсилювали гендерну нерівність в сім'ї. В результаті порівняння православних уявлень про роль жінки в сім'ї із юридичними нормами, традиціями та реальними повсякденними практиками сімей було з'ясовано, що в реальному житті церкві не вдалося значною мірою утиснути права жінок. Позитивним впливом православ'я на сімейне повсякдення стала підтримка вдів і сиріт та лояльне ставлення до повторних шлюбів.

Ключові слова: жінка, чоловік, православна церква, сім'я, повсякдення.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-31-32-32-42

Повсякденність є середовищем людського буття, життєвим континуумом безперервно повторюваних досвіду та практик. Важливу роль у просторі повсякденності відіграє сімейне життя, оскільки воно займає значну частину людської активності. Саме у сім'ї через щоденні практики закріплюються суспільні норми поведінки та формуються психологічні особливості особистості й гендерні ролі. Через консервативність інституту сім'ї усталені традиції зберігаються тривалий час і мають вплив на розподіл гендерних ролей і досі. Враховуючи сучасні світові тенденції встановлення гендерної рівності та актуалізацію цього питання в Україні, доцільним є вивчення формування гендерних ролей в українській сім'ї другої половини XVI – XVII ст. та факторів, які сприяли їх формуванню. Зазначимо що за останні роки було опубліковано багато праць щодо статусу та ролі жінок у суспільстві.

Одним з перших вітчизняних істориків до проблематики сімейних стосунків звернувся О. І. Левицький (Левицький, 1887; 1902; 1994, с.96-151; 1994b, с.190–255). Вчений підкреслює, що тогочасна жінка користувалася широкими правами і її статус у сім'ї був дуже високим. М. Грушевський (Грушевський, 1995) підкреслював роль церкви у формуванні сімейних цінностей. В дисертації О.П. Кривошия (Кривоший, 1996) увага приділена ролі жінки в суспільному житті. Останнім часом в українській історіографії склалися більш скептичні погляди на становище жінки в сім'ї. І. Ворончук змальовує сімейне життя жінки-шляхтянки як повністю підкорене чоловікові, сповнене образ та насильства (Ворончук, 2006, с.161-201). Н. Старченко в статті полемізує з О. Левицьким, якого критикує за надмірно ідеалізоване зображення тогочасних жінок, та І. Ворончук, яка змальовує становище жіноцтва ранньомодерного часу в занадто темних барвах (Старченко, 2016, с.239-267). Серед праць, присвячених повсякденню жінок, слід назвати статтю Н. Білоус про насильство та звалтування жінок та дівчат на Волині (Білоус, 2015, с.135-146). Таким чином, проблема становища жінки в сім'ї та суспільстві є досі дискусійною.

Серед зарубіжних досліджень перш за все необхідно відзначити праці В. Ківелсон (Kivelson, 2006, p.100-125), І. Левін (Levin, 1989), Н. Пушкарьової (Пушкарёва, 1989; 1995, с.55-70; 1996, с.305-341) та Т. Таїрової-Яковлевої (Таїрова-Яковлева, 2018).

Тим не менше дослідження сімейного повсякдення, ментального рівня повсякденного життя ще не стало предметом окремого наукового дослідження. Серед таких актуальних наукових проблем є вплив релігійних установ та вчень на формування повсякденних стереотипів сімейного життя, гендерних ролей у родині. Окремо слід зазначити, що питання конфесійної приналежності жінок та родин українськими дослідниками сімейного повсякдення періоду раннього Нового часу не ставилося, хоча, як відомо, населення тогочасних українських земель було конфесійно неоднорідним. Значну частину його становили православні, однак доля католиків, з кінця XVI ст. греко-католиків, була вагомим. До того ж значна частина православної шляхти переходила до католицизму, певна частина населення стала прихильницею протестантських напрямів. У той самий час саме церква значною мірою формувала сімейні цінності та шаблони поведінки, але особливості українського православ'я в цьому напрямі досліджено недостатньо.

Друга половина XVI - XVII ст. є перехідною добою від феодалізму до ринкової економіки. Українські землі в цей час активно втягувались у загальноєвропейську економіку, особливо у зв'язку з формуванням ринка зернових і збільшенням експорту Речі Посполитої до інших країн. Значно підсилюються процеси інтеграції для українських земель після заключення Люблінської унії. Повсякденне життя людей як в Європі, так і в Україні в цей час зазнало руйнації. Трансформація економічних структур призвела до трагічних подій, війн, зубожіння населення. Сім'я була тією структурою повсякдення, де людина могла знайти притулок від нещастя зовнішнього світу. Сьогодні ми переживаємо не менш руйнівні процеси переходу від капіталізму до посткапіталістичного ладу, тому історичний досвід сімейного повсякденного життя другої половини XVI - XVII ст. є вартим уваги дослідників. Результати вивчення цього досвіду будуть корисними для сучасних соціологічних, антропологічних, політичних, філософських студій, прогнозування соціальних та політичних процесів.

При вивченні повсякдення середньовічної та ранньомодерної доби загальноновизнаною є методологія всесвітньовідомої школи Анналів, але при перенесенні її на вітчизняний ґрунт дослідники зустрічаються з великою перешкодою: дуже обмеженою кількістю джерел у порівнянні із Західною Європою. Джерелами дослідження стали «Учительні Євангелія», «Ізмарагди», «Пролог» та інша православна література, а також матеріали актових книг міст Кременець, Луцьк, Полтава, Вижва, документи із збірок «Волинські грамоти XVI ст.», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Т. 2 : 1599-1637».

Мета статті – дослідити вплив православної церкви на формування повсякденних сімейних традицій та гендерних ролей та з'ясувати, як церковні настанови втілювалися у реальне повсякденне життя тогочасних українців.

При проведенні дослідження використовувався нарративний метод для опису пропонуваної церквою гендерних ролей у сім'ї, порівняльний для з'ясування різниці між православним ідеалом і повсякденною реальністю сімейного життя, а також із юридичними нормами того часу.

Сім'я у ранній Новий час була тим осередком, який дозволяв людині, особливо не дуже заможній, виживати в небезпечному й непередбачуваному світі. Для успішного виживання необхідно було докладати великих зусиль усім членам сім'ї, але особлива відповідальність

була в дорослих, функції і ролі яких були регламентовані. Головна роль віддавалася чоловікам, але жінки ще з періоду Київської Русі користувалися значним авторитетом та широкими правами (Пушкарева, 1989, с.98). Така ситуація збереглася й у Речі Посполитій, законодавство якої стояло на охороні інтересів та честі жінок. Литовські статuti проголошували, що княгинь, пані, удовиць, князівн, дочок панських та дівиць “ні за кого насильно видавати заміж не будемо.” (Литовський Статут, 1588). Юридична думка того часу визнавала вільне волевиявлення жінки у виборі партнера. Насильство над жінкою вважалося страшним злочином. У Першому Литовському Статуті була стаття (Розділ VII, артикул 6 за списком Дзялинського), яка захищала права жінок усіх станів від сексуального насильства (Валиконите, 1982, с.42). Причиною такого справедливого ставлення до жінки були її майнові та юридичні права, які дали певні гарантії її особистої свободи. Шлюбний стан розглядався перш за все як партнерство. Юридичні дії чоловіки часто здійснювали за згодою дружини. У гродській книзі Виживи вказується в актах купівлі-продажу нерухомості (земельних ділянок, насамперед) така процедура: кожен міщанин, ставши перед урядом, разом із своєю дружиною робив свідчення про торговельну угоду. При продажу землі підкреслювалося, що вона передається покупцеві, його жінці та потомкам на вічність. У ряді договорів продавцем були жінки, яких часто супроводжували діти або чоловік. Деякі договори здійснювалися не лише за присутності жінки, але й дітей, або навіть тещі (Царалунга, упоряд. 2015). Подружжя у вчинках виявляло свою обопільну волю. Так, наприклад, подружжя Мстиславського Богдана Стеткевича та Олени Соломерецької разом, як повноправні партнери, заснувало у своєму маєтку Буйничях православний Духовський монастир (Акты, относящиеся..., 1865, с.91-95). Тексти заповітів рясніють висловами, які переконливо підкреслюють тепле емоційне відношення чоловіка до жінки. Хоча вони і становлять собою певні юридичні кліше, в них міститься тогочасна моральна норма у ставленні до жінки, яка у тестаментях іменується “милою малжонкою”. Так, пан Іван Яцкович Летинський в своєму тестаменті відзначає, що переконавшись у вірності та цнотливості своєї дружини, хоче її нагородити в цьому заповіті (Задорожний та Матвієнко, упоряд. 1995., с. 22).

Слід зазначити, що погляди на шлюб серед широких народних верств того часу знаходилися під сильним впливом архаїчних традицій. Головним моментом у признанні шлюбу дійсним було дотримання усіх етапів весільного ритуалу: сватання, заручин і власне акту весілля. Обряду вінчання серед цих обрядів часто не знаходилося місця. Митрополит Київський і всієї Русі Йосиф скаржився, що багато людей не вінчаються та не хрестять дітей, не ходять на сповідь (Пашуто, Флоря и Хорошкевич, 1982, с. 127). Така ситуація з огляду на західноєвропейські звичаї не була феноменальною, бо відомо, що у Західній Європі церковний шлюб затвердився лише у перехідну епоху і ще у XVст. не був обов’язковою процедурою (Гуревич, 1990, с.296). Цивільне право признавало законним лише «вінчальний» шлюб, але Литовські статuti неодноразово згадують про співжиття з «невінчальною» жінкою як про щось напівлегальне, що не підлягає кримінальному переслідуванню як явне перелюбство. Таких невінчаних шлюбів було багато серед усіх станів населення, і церква оголосила їм справжню війну. Наприклад, Київський митрополит Ісайя Копистенський у 1631 р. суворо наказав приходським священикам відлучати від церкви людей, які жили необвінчаними (Левицький, 1994b, с.211-213). Як і держава, яка взяла на себе функцію регулювання стосунків в сім’ї за допомогою законодавства, церква також намагалася втрутитися в царину особистих відносин.

Представники церкви відносили шлюб до ряду «таїнств». Вважалося, що шлюби створюються на небесах, тому волевиявлення людини у шлюбі утискувалися. Сім'я, на думку богословів, являла собою таку сферу людського життя, в яку дуже легко могли втрутитися сили зла. Намагаючись захистити цей суспільний інститут від впливу «бісівських сил», православна церква докладала зусиль, щоб підпорядкувати собі інтимне життя віруючих. В одному з «Учительних Євангелій» підкреслюється святість шлюбу, важливість подружньої вірності та народження дітей: «А вы которыи святоблывымъ станом малженским обовязани есте, и поважною малженства шатою приодітими сталитесь не покаляйте ей, прошу Васъ, нечистотами гріховными: але один другого у себе ложе заховайте чисто и без подозрения: же так и святыи стан малженский при своей чести з стороны вашей зоставати будет, и вы чадородством почтены, сыны сынов своих видіти, и з нихъ в глубокой а не зболілоу старости тішитися удостоитесь» (Євангеліє учительное..., 1616, арк. МЗ зв.).

У досліджуваній період зростає втручання православної церкви у сферу сімейного життя. Перш за все церква розвінчувала погляд на шлюб як на вільне партнерство, утискувала жінку в її правах: «Вы мужеве доволны будте своїх жон чистою любовію: а вы жоны доволитесь мужов ваших любовною чистотою: в боязни, и в щирой вірности во всем им послушны будте: есть абовім то речъ вдячная Богу и приємная» (Smotruc'kyi, 1987, с.74).

У церковних повчаннях явно простежується намагання перетворити жінку на пасивний об'єкт. У проповідях Іоаннікія Галятівського дівчатам наказується сидіти вдома – «то будет паненство их квітнути», а інакше, якщо вони будуть виходити з дому, брати участь в іграх та танцях – втраять своє «паненство», бо в таких місцях багато ловців, які зазіхають на їх цноту. Взагалі, кожна пані має лякатися чоловіка та розмови з ним уникати (Огієнко, 1913, с.25).

У церковній літературі можна знайти безліч повчань про те, якою повинна бути жінка. У «Книзі житій преподобних матрон», яка була популярною у XVI - XVII ст., дається багато взірців для наслідування. Про блаженну Єкатерину пишеться, що доброта її була подібна світу (Книга житій преподобных матрон, н.д., Арк. 49). Цариця-чудотворниця Феофанія блищала чеснотами (Книга житій преподобных матрон, н.д., Арк. 63.).

Стандарти поведінки у шлюбі прописувалися в релігійних книгах для домашнього читання «Ізмарагдах», популярних у XV - XVII ст. «Ізмарагд» напучував у питаннях християнської моралі та чесноти. Значна частина його повчань стосувалася сімейного життя. Через те, що книга була розрахована на домашнє читання мирян, вона написана простою й доступною мовою. Базувалася вона на притчах та біблійних казаннях. Велике місце в «Ізмарагдах» належало «Словам» Іоанна Златоуста. Серед них і кілька повчань про добрих і злих жінок. У «Слові Іоанна Златоуста про добрих жінок та злих жінок» жіноцтво закликають почути заповіді Божі та навчитися в мовчанні коритися чоловікам своїм для спасіння своєї душі. Пояснюється це тим, що на початку ребро було взято від чоловіка, і «той тобою да обладает, ему же ты в молчании повинуйся». «Яко Христос глава церкви, тако мужъ жене глава есть», тому жінка має коритися своєму чоловікові, «мужа бо ради жена сотворена была, мужъ жены ради». Покірлива жінка буде похвалена чоловіком, а від Бога прийме благословення (Ізмарагд основного типу, н.д., Арк. 77). «Жена добропокорлива венец мужу своему» – стверджує «Слово». Добра жінка догоджає своєму чоловікові, веселить його, роки наповнює безжурністю та миром (Ізмарагд основного типу, н.д., Арк. 77). Далі добрим жінкам протиставляються злі. Зла жінка погубить мужа та весь рід, сварлива жінка свого чоловіка з дому виганить. Стверджується, що краще у пустелі із звірями жити, ніж із жінкою злою. Чоловіків пугають, що станеться, якщо жінки будуть

мати над ними владу: «Аще кимъ владееть жена, луче есть трясею болети ниже злою женою обладану быти, тряся бо трястий попустить, а зла жена до смерти сушить» (Ізмарадд основного типу, н.д., Арк. 79-81). Окрім «Ізмарадду», тема напучення жінок і прищеплення їм покірливості піднімалась і в іншій церковній літературі, зокрема в «Прологах». «Пролог» за третє червня звертається до жінок: «Послушайте жены заповеди божиї, и научитесь молчати». Там само стверджується, що «жена язична за грех и дається мужу» (Пролог на другу частину року, н.д., Арк. 288-288). Зазначимо, що якщо «Ізмарадди» були доступними лише заможним і освіченим верствам суспільства, то «Прологи» використовувалися священниками у проповідях для всієї пастви.

Традиційна християнська культура дивилася на жінку як на “посудину зла”. Церковники наполягали на тому, що саме за допомогою жінки, диявол спрямував чоловіка на шлях гріха. Церковна культура ототожнювала жінку з диявольським початком, протиставляла чоловікові, якого змальовувала «жертвою» підступної жінки. Чоловіків закликають «блюститися злых жен безумных», наводяться біблейські приклади про чоловіків, які постраждали від своїх жінок, наприклад, Самсона і Далілу. Також «Ізмарадд» застерігає чоловіків від блуду «з чужими женами лукавими» (Ізмарадд основного типу, н.д. Ф. 307/1/489, Арк. 39-40).

Церковні настанови не завжди втілювалися в реальному житті. Часто дівчата самі виявляли активність у виборі шлюбного партнера. Ця традиція досить докладно змальована Г. де Бопланом. Він підкреслює відмінність цього звичаю від загальноприйнятого в інших народів. Закохана дівчина сама заходила до хати обраного нею парубка, коли сподівалася застати його самого та батьків вдома. Потім дівчина просила парубка взяти її за дружину, а в батьків – дати дозвіл на шлюб (Боплан, 1990, с.75).

Як переконливо показали сучасні дослідниці Н. Білоус (2015), І. Ворончук (2006), Н. Старченко (2016), у повсякденному житті сімей відбувалося багато насильства, у тому числі й сексуального характеру, і жінки часто потерпали від чоловіків фізично, морально, матеріально. Але це все ж таки не було нормою життя, і те, що жінки скаржилися до суду, хоча й не завжди успішно, свідчить про те, що вони не були безвольними й безпорадними. Життя також дає й інші приклади сімейного повсякдення. Таким є випадок, засвідчений в актовій книзі Кременецького магістрату 26 лютого 1602 р. про захоплення паннами Катериною Шашкевич та Настасією Вільгорською спадкового нерухомого майна пані Маруши Малинської. Ці жінки були сестрами й дві перші намагалися відібрати спадщину третьої. Справа між ними закінчилася тим, що суд наказав сестрам виділити Маруші її частину спадщини: виділили їй належну частину во всіх маєтках й володіннях і сплатили їй збитки за невикористання. Цікаво, що усі питання жінки вирішили самостійно, а їх чоловіки Шашкевич, Вільгорський та Малинський у справі згадуються рідко і лише в якості другорядних членів подій (Актова книга Кременецького магістрату, 1602–1603, Арк.178 - 178).

Т. Таїрова-Яковлева у своїй книзі наводить приклади поведінки жінок з кола козацької старшини, які дуже не вписувались у пропаговані церквою ідеали. Авторка підкреслює, що козацькі жінки не тільки вміли захищати свої юридичні та майнові права, але й інколи навіть керували своїми чоловіками та синами. Як приклад вона наводить Олену Хмельницьку, дочку гетьмана, яка побувала замужем спочатку за братом І. Виговського, потім за гетьманом П. Тетерею. Причому вона майстерно плела політичні інтриги проти Тетері та інших своїх родичів (Таїрова-Яковлева, 2018, с.74-77).

Чоловіки також не завжди виконували свої обов'язки перед дружинами. Після поразки козацького повстання 1638 р., багато козаків повтікали до Московщини, покинувши своїх жінок. З розпитувань у Севську відомо, що з 18 одружених козаків, які втекли після поразки повстання, 13 покинули дружин. Козак Савка Тимофеев повідомив, що був одружений, але йому не відомо, чи жива його жінка, чи вбита (Гудзенко, ред. 1953, с.186-189). Траплялися такі випадки і в мирний час. У 1619 р. гродський суд Луцька розглядав справу Катарини, яка втопила свою новонароджену дитину. Маленьку дівчинку знайшли в рові Луцького замка утопленою й принесли на уряд. Катарина спочатку стверджувала, що втопила дівчинку, бо вона народилася мертвою, але потім зізналася, що дитина народилася живою, а позбавилась вона неї через те, що її чоловік утік. Уряд присудив покарати її на горло (Выпись из книги ..., 1619, Арк. 1-4).

Православна церква не заперечувала можливість розлучень. Православ'я, на відміну від католицизму, схвалювало повторні шлюбні союзи. У «Слові Іоанна Златоуста ко вдовцам и вдовицам» повідомляється: «Не отречет Бог брака второго». Краще прийняти друге «совокупление брачное», ніж «втай блудити». Так само слід поступати й розлученим: «... а живого мужа оставившая жена да идет замуж» (Ізмарад основного типу, н.д., Арк.89).

Однією з прищеплених православною церквою цінністю було дбайливе ставлення до вдів та сиріт. «Ізмарад» напучує: «Аще не озлобите сироты или вдовицу. И в горестий душа их въздыхающей вопиють ко мне скороуслышу вопль их». Той, хто образить їх, ризикує накликати на себе Божий гнів: «И погублю ви напрасно. И будут жены ваши вдови. И чада ваша сиротый. И никто их не помилует от мені» (Ізмарад основного типу, н.д., Арк.42-43). Є підстави вважати, що в цьому питанні теорія не розходилася з практикою. За свідченням П. Алеппського, «удовиць і сиріт у країні козаків дуже багато, їхніх чоловіків убито у попередніх війнах» (Халєбський, 1995, с.43). При цьому громадськість дуже турботливо ставилася до вдів та сиріт. Вважалося “добрим ділом” надавати сиротам допомогу грішми або харчами (Халєбський, 1995, с.12). Права вдовиць та сиріт охоронялися законодавством. Литовські Статути ретельно охороняли майно вдовиць від зазіхань родичів чоловіка, а також відстоювали права їх неповнолітніх дітей (Літовський Статут, 1588, Арк.191-193). За існуючими на ті часи поглядами, овдовіле життя вважалося дуже тяжким, тому вдовиці і вдівці (яких теж було багато) вступали у нові шлюбні союзи (Грушевський, 1995, с.316.). Так, наприклад, овдовілий Семен Палій одружився на Феодосії, яка також була вдовою (Белецкий, 1981, с. 71.).

Висновки. Отже, православна церква висувала високі вимоги в стандартах сімейного життя саме до жінок, у своїх повчаннях закладала традиції гендерної нерівності. У повсякденному житті жінкам наказувалося мовчазно коритися своїм чоловікам, що призводило до зловживань останніх. Реалії сімейного повсякдення відрізнялися від висунутих церквою вимог. Цьому сприяли стародавні звичаї та законодавство, яке ретельно захищало соціальні та майнові права жінок. Тому, незважаючи на досить поширене сімейне насилля, жінки вміли захистити себе та свої права, не перетворилися на безвільний об'єкт у сімейних стосунках. Позитивним впливом православної церкви на організацію сімейного повсякдення стало формування лояльного ставлення до повторних шлюбів, а також її заклик до підтримки вдів та сиріт, що значно покращило повсякдення неповних сімей. У цілому, православної церкві не вдалося повністю утиснути жінку в її правах, повсякденне життя сімей не вписувалося в нав'язувані стандарти поведінки. Однак, сімейне повсякдення дуже різноманітне та багатогранне, тому потребує подальшого дослідження. Зокрема,

малодослідженим залишається питання інтимного життя православних родин у ранній Новий час.

Бібліографічний список

- Актова книга Кременецького магістрату*, 1602–1603. Ф. 22/1/13. Київ: Центральний державний історичний архів України. https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/0022/0001/
- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией*, 1865. Санкт-Петербург. Т.2: 1599-1637.
- Белецкий, П.А., 1981. *Украинская портретная живопись XVII-XVIII вв.* Ленинград: Искусство.
- Білоус, Н., 2015. Насильство над жінками: сюжети з міщанського і селянського повсякдення Волині XVI – початку XVIII ст. *Соціум*, 11-12, с.135-146.
- Боплан, Г.Л. де, 1990. *Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен.* Київ: Наук. Думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т.
- Валиконите, И.И., 1982. Литовський Статут – один из важнейших источников истории положения женщин в Великом княжестве Литовском. В: Вильнюсский государственный университет. *Первый Литовский Статут 1529 года: Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута, Вильнюс, 27–28 ноября 1979 г.* Вильнюс Минвуз Литовской ССР, с.38–46.
- Ворончук, І., 2006. Подружні зради як наслідок практики укладання шлюбів в Україні XVI-XVII ст. (на матеріалах ранньомодерної Волині). *Соціум*. 6. с.161-201.
- Выпись из книги луцкой гродской о приговоре за утопленного ребенка матерью*, 1619. Ф/1/815, Арк. 1-4 зв. Київ: Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
- Грушевський, М.С., 1995. *Історія України-Руси*: В 11 Т., 12 кн. Київ: Наукова думка, Т.VI.
- Гудзенко, П.П., ред. 1953. *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы.* Москва: Издательство АН СССР, Т.1: 620-1647 годы.
- Гуревич, А.Я., 1990. *Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства.* Москва: Искусство.
- Євангеліє учительное, або казання на кождую неділю*, 1616. Єв'є: Друкарня Вільнюського братства.
- Задорожний, В.Б. та Матвієнко, А.М., упоряд. 1995. *Волинські грамоти XVI ст.* Київ: Наукова думка.
- Измарагд основного типу*, н.д. Ф. 307/1/489. Київ: Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
- Книга житій преподобных матрон, н.д. Ф. 160/1/429. Київ: Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
- Кривоший, О.П., 1996. *Жінка в суспільному житті України (друга половина XVI - перша половина XVII ст.)*. Кандидат наук. Автореферат. Запорізький державний університет.

- Левицкий, О., 1902. *Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст.* Киев: Киев. старина.
- Левицкий, О.И., 1887. *Раина-Могилянка, княгиня Вишневецкая.* Киев: Киев. старина.
- Левицкий, О., 1994а. Ганна Монтовт. В: О. В. Русина, упоряд. *На переломі: друга половина XV – перша половина XVI ст.* Київ: Україна, с.96 - 151.
- Левицкий, О., 1994б. Сім'я і побут українців у XVI ст. *На переломі: друга половина XV – перша половина XVI ст.* Київ: Україна, с. 190 – 255.
- Літовський Статут, 1588. Ф. VIII/1/70/203, Арк. 79. Київ: Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
- Огієнко, И.И., 1913. *Проповеди Іоаннікія Галятовського, южно-русского проповедника XVIIго века.* Харьков.
- Пашуто, В.Т., Флоря, В.Н. и Хорошкевич А.Л. 1982. *Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства.* Москва: Наука.
- Пролог на другу частину року, н.д. Ф. 310/1/19. Київ: Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
- Пушкарёва, Н.Л., 1995. Семья, женщина, сексуальная этика в православии и католицизме: перспективы сравнительного подхода. *Этнографическое обозрение*, 3, с.55-70.
- Пушкарёва, Н.Л., 1989. *Женщины древней Руси.* Москва: Мысль.
- Пушкарёва, Н.Л., 1996. Мать и материнство на Руси (X-XVII). В: Ю.Л. Бессмертный, ред. *Человек в кругу семьи: Очерки по истории частной жизни в Европе до начала нового времени.* Москва: РГГУ, с.305-341.
- Старченко, Н., 2016. Джерела свідчать”: кілька зауваг про дослідження становища шляхтянки в ранньомодерному соціумі Волині. *Український археографічний щорічник*, 19/20, с. 239-267.
- Таїрова-Яковлева, Т., 2018. *Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини.* Київ: КЛІО.
- Халебський, П., 1995. *Країна козаків.* Київ: Козаки.
- Царалунга, І.Б., упоряд. 2015. *Акти Вишнівської міської книги XVII ст.* Житомир.
- Kivelson, V., 2006. Sexuality and Gender in Early Modern Russian Orthodoxy: Sin and Virtue in Cultural Context. In: J.-P. Himka and A. Zayarnyuk, ed. *Letters from Heaven. Popular Religion in Russia and Ukraine.* Toronto: University of Toronto Press, pp.100-125. DOI: <https://doi.org/10.3138/9781442676640-007>
- Levin, E., 1989. *Sex and Society in the World of Orthodox Slavs. 900—1700.* Ithaca: N. Y. ; London: Cornell University Press.
- Smotryc'kyi, M., 1987. The Jevanhelije ucytelnoje of Meletij Smotric'kyj. Vol. II. *Harvard Library of early Ukrainian Literature.* [online] Available at: <<https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780916458218>> [Accessed 20 November 2021].

References

- Aktova knyha Kremenetskoho mahistratu [The book of acts of Kremenets magistrate], 1602–1603. F. 22/1/13. Kyiv: Central State Historical Archive of Ukraine (In Old Ukrainian).
- Akty, odnosyashchiesya k istorii YUzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannyye Arheograficheskoy komissiej* [Acts, Related to the History of Southern and Western Russia, Collected and Published by the Archaeographic Commission], 1865. Sankt-Peterburg, Vol. 2: 1599-1637. (In Russian).

- Beletskiy, P.A., 1981. *Ukrainskaya portretnaya zhivopis XVII-XVIII vv.* [Ukrainian portrait painting 17th-18th centuries]. Leningrad: Iskusstvo. (In Russian).
- Bilous, N., 2015. Nasylstvo nad zhinkamy: siuzhety z mishchanskoho i selianskoho povsiakdennia Volyni XVI – pochatku XVIII st. [Violence against Women: Set Pieces from Volhynian Urban and Rural Quotidian Life, XVI – early XVIII centuries]. *Socium*, 11-12, pp.135 - 146. (In Ukrainian).
- Boplan, H.L. de, 1990. *Opys Ukrainy, kilkokh provintsii Korolivstva Polskoho, shcho tiahnutsia vid kordoniv Moskovii do hranyts Transylvanii, razom z yikhnimy zvychaiamy, sposobom zhyttia i vedennia voien* [Description of Ukraine, several regions of the Kingdom of Poland which spread from the borders of Moscovia and to the borders of Transsylvania, alongside their customs, way to live and make war]. Kyiv: Nauk. Dumka; Kembridzh (Mas.): Ukr. nauk. in-t. (In Ukrainian).
- Gudzenko, P.P., ed. 1953. *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiey. Dokumenty i materialy* [Reunion of Ukraine and Russia. Documents and materials in 3 volumes]. Moskva: Izdatelstvo AN SSSR, Vol.1: 1620-1647. (In Russian).
- Gurevich, A.Ya., 1990. *Srednevekovyy mir: kultura bezmolstvuyushchego bolshinstva* [The Middle-age world: the culture of the silent majority]. Moskva: Iskusstvo. (In Russian).
- Hrushevskiy, M.S., 1995. *Istoriia Ukrainy-Rusy* [The history of Ukraine-Rus]: In 11 Vol., 12 book. Kyiv: Naukova dumka, Vol.VI. (In Ukrainian).
- Izmarahd osnovnoho typu* [Emerald of the main type], n.d. F. 307/1/489. Kyiv: Manuscript Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine. (In Church Slavonic).
- Khalebskiy, P., 1995. *Kraina kozakiv* [The country of Cossack]. Kyiv: Kozaky. (In Ukrainian).
- Kivelson, V., 2006. Sexuality and Gender in Early Modern Russian Orthodoxy: Sin and Virtue in Cultural Context. In: J.-P. Himka and A. Zayarnyuk, ed. *Letters from Heaven. Popular Religion in Russia and Ukraine*. Toronto: University of Toronto Press, pp.100-125. DOI: <https://doi.org/10.3138/9781442676640-007>
- Kniga zhityi prepodobnykh matron* [Book of Lives of reverend matrons], n.d. F. 160/1/ 429. Kyiv: Manuscript Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine. (In Church Slavonic).
- Kryvoshiy, O.P., 1996. *Zhinka v suspilnomu zhytti Ukrainy (druha polovyna XVI - persha polovyna XVII st.)*. [Women in the public life of Ukraine (second half of 16th - first half of 17th centuries)]. PhD. Abstract. Zaporizhia State University. (In Ukrainian).
- Levin, E., 1989. *Sex and Society in the World of Orthodox Slavs. 900—1700*. Ithaca : N.Y. ; London : Cornell University Press.
- Levitskiy, O., 1902. *Ocherki narodnoy zhizni v Malorossii vo vtoroy polovine XVII st.* [Essays on a common people life in Little Russia in the second half of 17th century]. Kiev: Kiev. starina. (In Russian).
- Levitskiy, O.I., 1887. *Raina-Mogilyanka, knyaginya Vishnevetskaya* [Raina-Mogilyanka, princess Vishnevetskaya]. Kiev: Kiev. Starina. (In Russian).
- Levytskyi, O., 1994a. Hanna Montovt [Hanna Montovt]. In: O.V. Rusyna, compiler. *At the turn: the second half of the XV - first half of the XVI century*. Kyiv: Ukraina, pp.96 - 151. (In Ukrainian).
- Levytskyi, O., 1994b. Simia i pobut ukraintsiv u XVI st. [Family and life of Ukrainians in the XVI century]. In: O.V. Rusyna, compiler. *At the turn: the second half of the XV - first half of the XVI century*. Kyiv: Ukraina, pp.190 – 255. (In Ukrainian).
- Litovskiy Statut [Lithuanian Statute], 1588. F. VIII/1/170/203, Ark.79. Kyiv: Manuscript Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine. (In Russian).

- Ohiienko, Y.Y., 1913. *Propovedy Ioannikiia Haliatovskoho, yuzhno-russkoho propovednyka XVIIIho veka* [Sermons of Ioanikiy Galyatovskiy, the South Russian preacher of 17th century]. Kharkov. (In Russian).
- Pashuto, V.T., Floria, V.N. and Khoroshkevych A.L. 1982. *Drevnerusskoe nasledye y ystorycheskiye sudby vostochnoho slavianstva* [Ancient Russian legacy and historical fates of eastern slavdom]. Moskva: Nauka. (In Russian).
- Pushkareva, N.L., 1995. Semya, zhenshchina, seksualnaya etika v pravoslavii i katolitsizme: perspektivy sravnitel'nogo podkhoda [Family, Woman, sexual etiquette in Orthodoxy and Catholicism: perspective of comparative method]. *Etnograficheskoe obozrenie*, 3, pp.55-70. (In Russian).
- Proloh na druhu chastynu roku* [Sinaxar for the second half of the year], n.d. F. 310/1/19. Kyiv: Manuscript Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine. (In Church Slavonic).
- Pushkareva, N.L., 1989. *Zhenshchiny drevney Rusi* [Women of Ancient Rus]. Moskva: Mysl (In Russian).
- Pushkareva, N.L., 1996. Mat i materinstvo na Rusi (X-XVII). [Mother and motherhood at Rus (10th-17th centuries)]. In: Yu.L. Bessmertnyy, ed. *Man in the family circle: Essays on the history of private life in Europe before the beginning of modern times*. Moskva: RGGU, pp.305-341. (In Russian).
- Smotryc'kyi, M., 1987. The Jevanhelije ucytelnoje of Meletij Smotric'kyj. Vol. II. *Harvard Library of early Ukrainian Literature*. [online] Available at: <<https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780916458218>> [Accessed 20 November 2021]. (In Old Ukrainian).
- Starchenko, N., 2016. Dzherela svidchat?: kilka zauvah pro doslidzhennia stanovyshcha shliakhtianky v rannomodernomu sotsiumi Volyni [Evidences of sources: a few comments about research of noblewomen in the early modern society of Volyn]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 19/20, pp.239-267. (In Ukrainian).
- Tairova-Yakovleva, T., 2018. *Povsiakdennia, dozvillia i tradytsii kozatskoi elity Hetmanshchyny* [Everyday life, leisure, and traditions of Cossack elites of Hetmanshchyna]. Kyiv: KLIIO. (In Ukrainian).
- Tsaralunha, I.B., compiler, 2015. *Akty Vyzhvivskoi miskoi knyhy XVII st.* [Acts of Vyzhva city book of 17th century]. Zhytomyr. (In Old Ukrainian).
- Valikonite, I.I., 1982. Litovskiy Statut – odin iz vazhneyshikh istochnikov istorii polozheniya zhenshchin v Velikom knyazhestve Litovskom [Lithuanian Statute - one of the most important sources of history of women status in the Grand Duchy of Lithuania]. In: Vilnius State University. *The First Lithuanian Statute of 1529: Materials of the Republican scientific conference dedicated to the 450th anniversary of the First Statute*, Vilnius, November 27–28, 1979. Vilnius: Ministry of Higher Education of the Lithuanian SSR, pp.38–46. (In Russian).
- Voronchuk, I., 2006. Podruzhni zrady yak naslidok praktyky ukladannia shliubiv v Ukraini XVI-XVII st. (na materialakh rannomodernoï Volyni) [Adultery as a result of marriage practices in Ukraine in 16th-17th centuries]. *Socium*, 6, pp.161-201. (In Ukrainian).
- Vypis iz knigi luts'koy grodskoy o prigovore za utoplennogo rebenka materyu [Excerpt from Luts'k city book about a sentence to a mother who drowned her child], 1619. F 1/815, fols 1-4. Kyiv: Manuscript Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine. (In Old Ukrainian).

Yevanheliie uchytelnoe, albo kazannia na kozhduiu nediliu [Teaching gospels or sermons for every Sunday], 1616. Yevie: Drukarnia Vilniuskohe bratstva. (In Old Russian).

Zadorozhnyi, V.B. and Matviienko, A.M., compilers, 1995. *Volynski hramoty XVI st.* [Volyn charters of 17th century]. Kyiv: Naukova dumka. (In Old Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 06.10.2021 р.

I. Goncharenko

INFLUENCE OF THE ORTHODOX CHURCH ON THE FORMATION OF GENDER ROLES IN THE FAMILIES OF UKRAINIANS OF THE SECOND HALF OF THE XVI - XVII CENTURIES

The role of the Orthodox church in the formation of gender roles in the families of believers of early Modern times, which is an insufficiently studied problem, has been examined in this research. The sources of the study are “Teaching Gospels”, “Emeralds”, “Sinaxar” and other orthodox literature, as well as the materials of act books of Kremenets, Lutsk, Poltava and Vyzhva citis, documents from compendiums. The purpose of this article is to study influence of the Orthodox church on building everyday family traditions and gender roles and to learn how church prescripts were implemented into the real everyday life of Ukrainians of that time. During conduction of this study the narrative method was used to describe gender roles in families proposed by the church, comparative method was used to find out the difference between the orthodox ideal and everyday family life as well as legal provisions of that time.

It has been ascertained that the Orthodox church denied people’s views on the marriage as a free partnership, oppressed women in their rights. However, the church prescripts were not always implemented in the real life. Even though, women often physically, morally, financially suffered from men, it was not a norm of the everyday life. The fact that women took legal actions is an evidence that they were not powerless or helpless. The fact that the Orthodox church did not prohibit divorce, approved remarriages had significant influence on building everyday family life. Another positive aspect was that the Church agitated for careful attitude towards widows and orphans.

Key words: woman, man, the Orthodox church, family, everyday life.